

Nyt fra Sprognævnet

1990/2 · juni

Du eller De med seerne

Af *Else Bojsen*

Efter at Sprognævnet havde medvirket i Danmarks Radios TEKST-TV et års tid med fire sprogsider om ugen, forsøgte vi os med et direkte spørgsmål til seerne: »Skal vi skrive *du* eller *De* til seerne her på sprogsiderne?«. Et af svarene lød: »Dansk Sprognævn skal selvfølgelig skrive DU. Det er da ikke noget at spørge om!«. Måske er det grunden til at der kun kom svar fra 49 seere – alle de andre har måske bare tænkt at det var da ikke noget at spørge om.

Men vi er glade for de svar vi fik. Dels ønskede vi faktisk at få en rettesnor for hvordan vi skal tiltale seerne, dels fortæller svarene en hel del om hvordan

landet ligger lige nu i *du/De*-diskussionen.

Flertal for du

Der var 42 der stemte for *du* og 7 der stemte for *De*. Næsten halvdelen af de 49 svar kom fra Jylland (nemlig 23), knap en tredjedel (14) fra Storkøbenhavn, og resten (12) fordelte sig med 7 fra det øvrige Sjælland, 4 fra Fyn og 1 fra Bornholm. De 7 *De*-stemmer var fordelt med 4 fra Jylland og 3 fra Storkøbenhavn. Svarene var ligeligt fordelt mellem de to køn. Og aldersmæssigt var både gamle og unge og dem midt mellem repræsenteret: Flere seere opgav deres alder, den yngste var 9 år og den ældste 78 år.

Det mest påfaldende ved denne lille statistik er at svarene fra Jylland er så talstærke. Skyldes det at man ser mere tekst-tv i Jylland end i København?

Eller at man er mere optaget af sproglige spørgsmål dér? Det er ikke til at sige, men derimod er det tænkeligt at den stærke jyske deltagelse i »afstemningen« har skruet *du*-flertallet lidt højere op end det ville have været hvis alle i hele Danmark havde svaret. I Jylland har man nemlig en gammel tradition for at være *du* til flere sider end det øvrige land.

Med og uden argumenter

Nu havde vi fra Sprognævnet blot opfordret seerne til at sende en »stemmeseddel« til os, og en hel del skrev da også bare den foretrukne form på sedlen. Dog ikke helt uden fynd og klem: Der var flere udråbstegn og understregninger; en enkelt skrev: »DU, tak!«, og en havde forsynet konvolutten med en masse *DU* i forskellige farver. En del andre havde skrevet lidt mere, lige fra det kontante »Der skal stå *du*« til det mere udspundne »Refererende til Deres opfordring i tekst-tv, tilslutter jeg mig tiltalen *De*«.

Men der var også en hel del der skrev *hvorfor* de havde stemt som de gjorde. Der var argumenter for *du* og for *De* og argumenter mod *De*, men ingen argumenter mod *du*.

Hvorfor De?

Det gennemgående argument for *De* går på regler for korrekt opførsel, fx »Når man skriftligt henvender sig til ukendte personer, skal tiltalen *De* og Deres benyttes«, som en af *De*-stemmerne skrev. Det korrekte og formfuldendte er i højsædet hos *De*-stemmerne, både i deres holdning til spørgsmålet og i deres egne formuleringer.

En *du*-tilhænger peger på det høflige og respektfulde der er over *De*, men mener nok at man ved tonefald og ordvalg i øvrigt kan få høfligheden med når man benytter *du*. En anden seer synes at vi danskere burde værne noget mere om *De*-formen, men vel at mærke »uden at virke snobbet«. Måske er det den største kunst i dag at bevare *De*-formen på en naturlig og usnobbet måde. Det kunne de mange drøje hug mod *De* godt tyde på.

Hvorfor ikke De?

De er »fortid«, »forældet«, »nostalgisk«, »gammeldags«, »selvhøjtideligt«, »kløftskabende«, »distancerende«, skaber en »kølig atmosfære« og virker »nedsættende«. Mange af *du*-tilhængerne vil føle sig trådt på hvis de tildales med *De*. Men måske kan de trøste sig med at »*De*-generationen er ved at uddø«, som en seer skrev, noget bombastisk.

Hvorfor du?

Argumenterne for *du* går tilsvarende på den tid vi lever i og på de følelser tiltalen med *du* fremkalder.

Du er »i tidens ånd«, »moderne«, »mest brugt nu om dage«, »mest up to date«. »*Du*-formen er den rigtige i forhold til vor dejlige, frie nutid«. »*Du* er frit, naturligt, uformelt, ligefremt, venskabeligt«. »*Du* er dansk«. En pige på 13 år skrev: »Jeg synes I ska' skrive *du*, fordi så er det ligesom I osse henvender jer til børn«.

»Vi betragter sprogsiderne som en ven der kommer på besøg, og gode venner er vi dus med«, skrev en anden seer.

»I bør skrive De«

I den daglige korrespondance sker det næsten aldrig at vi er i tvivl om hvordan vi skal tiltale en spørger. Hvis spørgeren skriver *I* til os, svarer vi normalt med *du*, ellers skriver vi *De*. Og børn tiltaler vi naturligvis med *du*, uanset om de skriver *De* eller *du/I* til os. Men på sprogsiderne i tekst-tv er situationen en anden. Dér er der tale om envejskommunikation, en enetale fra Sprognævnet til de anonyme seere. Seerne ved hvem enetalen kommer fra, vi ved ikke hvem der modtager den. Den seer der skrev: »I bør skrive *De*«, har formentlig netop tænkt på dette forhold. Han skriver *I* til os fordi han ved hvem vi er, og synes vi bør skrive *De* til seerne fordi vi ikke ved hvem de er.

Dilemmaet løst?

Dilemmaet mellem *De* og *du* over for folk man ikke kender, er øjensynlig et dilemma mellem på den ene side det traditionelt formelle, korrekte, respektfulde og høflige og på den anden side det nutidigt uhøjtidelige, ligefremme og venskabelige. Sprognævnet vil gerne være det hele på én gang. Og det vi vil med sprogsiderne i tekst-tv er også en blanding: Vi vil give seerne oplysning og gode råd om det danske sprog, både om de formelle og korrekte sider ved sproget og om moderne uhøjtidelig sprogbrug. En seer sammenlignede sprogsiderne med reklametekster, og det er nok ikke helt ved siden af. Reklametekster henvender sig jo også til anonyme med opfordringer til at gøre dit eller dat. Seeren syntes at Sprognævnet i lighed

med mange moderne reklametekster naturligt kan benytte tiltalen *du*.

En anden seer mente ikke at nogen ville føle sig ligefrem stødt over at blive tiltalt med *du*. Der var da heller ingen af *De*-tilhængerne der rent ud sagde at de ville blive fornærmede hvis Sprognævnet skrev *du* på sprogsiderne.

Havde vi dog blot et tiltaleord der var mildere end *De* og høfligere end *du* – lige så voksent som *De* og lige så følsomt som *du*! Jamen, det har vi måske allerede, vi har jo *I*.

Lad os være Is!

Formelt og historisk er *I* flertalsform af *du*. Men det er et spørgsmål om *I* ikke har fået en ny betydning i nyere tid efter at *du* har vundet terræn på områder hvor man tidligere brugte *De*.

Den nye betydning af *I* er stadig flertal, men nu ikke blot af *du* men også af *De*. Det er faktisk meget almindeligt at sige *I* til en forsamling af personer man ikke ved om man er *Des* eller *dus* med hver for sig. Eller en blandet forsamling hvor man stensikkert ville sige *du* til nogle og *De* til andre. På denne måde kan *du* og *De* opfattes som tiltaleord til enkelte personer, og *I* som tiltaleordet til mere end en enkelt person. – Sprognævnet tør i hvert fald godt skrive *I* til seerne nu, og vi vil nok også af og til driste os til at bruge *du* når vi synes det passer til sprogsidens emne!

Else Bojsen (f. 1942) er seniorforsker i Dansk Sprognævn.

RETSKRIVNINGS- HISTORIE

De historiske principper i dansk retskrivning

Af *Allan Karker*

Få ting vækker så lidenskabelig modvilje hos danskere som forslag om ændringer i retskrivningen. Er de foreslåede ændringer først gennemført med autoriteternes velsignelse, falder lidenskaberne dog til ro; de allerfleste følger sig og har snart glemt hvad der oprindeligt fik dem til at rejse børster.

Falmet i erindringen er allerede de tumulter i pressen der i sommeren 1985 affødtes af rygter om planerne for den nye udgave af Retskrivningsordbogen (1986), og bataljerne omkring retskrivningsreformen af 1948 er for længst gået i glemmebogen. Mentalitetshistorisk er der intet nyt heri. Da sprogforskeren Rasmus Rask i 1825–26 havde fremsat et omhyggeligt gennemtænkt forslag til en reform af den danske retskrivning, blev berømtigheden udelukket fra sit fædrelands førende videnskabelige tidsskrifter, der nægtede at optage artikler fra ham »med en saa sær Skrivemaade«. Men i 1889, da regeringen udstedte en bekendtgørelse med retskrivningsregler »til Brug og nøje Efterlevelse i alle offentlige Skoler«, blev de fleste af Rasks ideer gennemført i den officielle norm – som i alt væsentligt gælder endnu, og som danskeren af i dag så nødig vil have lavet om på.

Bag den altid parate uvilje mod selv små forandringer i det bestående aner man en instinktiv skræk for den revolution der begynder med at viske tavlen fuldstændig ren. Men der er ikke tale om at vi er blevet kloge af skade, for en sådan omvæltning har ikke fundet sted siden vi opgav runeskriften. I den tidlige middelalder skabte de få skrivekyndige en ortografi som må have svaret ret nøje til den tids danske udtale, og trods alle stykkevise ændringer siden da har stavningen ikke på langt nær holdt trit med udtalen, som i perioder fjernede sig fra den med stormskridt.

Vor nuværende retskrivning er da også altovervejende konservativ. I sammentrængt form kan dens historiske forudsætninger belyses gennem en samling af typeeksempler fordelt på 8 grupper, som hver især er relateret til 3 tidspunkter i forløbet. I skemaet side 7 er valgt årstallene 1300, 1575 og 1850, der skal forstås som omtrentlige tidsfæstelser af visse perioders typiske skrivebrug; en brydningstid i senmiddelalderen er ikke repræsenteret i skemaet. De tre historiske kolonner er desuden illustreret med hver sin autentiske tekstprøve. Og endelig er til sammenligning den nutidige stavemåde eksemplificeret i en fjerde kolonne med det runde årstal 1950 som signal for tiden efter 1889 inklusive reformen af 1948.

Til gruppe 1

Med reformen af 1948 blev en grafisk nydannelse indført, idet bogstavet å trådte i stedet for den hidtidige forbindelse aa, der oprindeligt var et enkeltskrevet (langt) a, se *wapæn* 'våben' og

1300

Thet skal man witæ, at æy mughæ færæ men gøræ hærwirke æn fæm, oc tho swa at hwar theræ hauær thry folkæ wapæn. Æn rithæ anti gangæ fæm men ællær fleræ i manzæns gardh oc gør antæ at the beræ han ællær særæ [...] ællær sla hans dyrræ up ællær hoggæ hans tymbær syndær, ællær hans anboth, ællær at the brytæ hans hus, ællær at the takæ mæth wald nokær af hans kostæ burt mæth them, tha aghæ the thæræ foræ at bötæ sum til kumær.

Det skal man vide, at ej kan¹ færre mænd end fem gøre hærværk, og desuden således at hver af dem har tre folkevåben. Men rider eller går fem mænd eller flere i mandens gård og gør enten at de slår ham eller sårer [...] eller slår hans døre op eller hugger hans tømmer sønder, eller hans redskaber, eller at de bryder² hans hus, eller at de tager med vold nogen af hans koster bort med dem, da har³ de derfor at bøde som tilkommer⁴.

1. *mughæ* er flertal af *ma*, som formelt er lig med nutidsdansk *må*.
2. Dvs. nedbryder, ødelægger.
3. *aghæ* er formelt lig med nutidsdansk *eje*.
4. Dvs. som det hører sig til efter loven.

Tekst 1. Af Valdemars sjællandske lov. Teksten i venstre spalte stammer fra et håndskrift fra ca. 1300; efter Danmarks gamle Landskabslove VIII (1941), s. 310-311. Teksten i højre spalte er en næsten ordret oversættelse.

sla 'slå' i tekst 1. Samtidig afskaffedes stort begyndelsesbogstav i navneord (bortset fra egennavne), som havde været regel siden 1700-årene; tekst 2 viser reglens usystematiske forstadium.

Skrivemåden *aa* kan ses som led i en tendens til at markere lang vokal i lukket stavelse (dvs. en stavelse der ender på konsonant) ved hjælp af dobbeltskrivning: *ee*, *ii*, *uu*. Tendensen slog aldrig helt igennem, og i 1889 genindførtes det oprindelige princip, hvorefter forskel mellem lang og kort vokal ikke ses i enstavede ord, men markeres ved enkelt/dobbelt konsonant i flerstavede ord, fx *ris*, *riset* med lang vokal over for tillægsordet *vis*, *visse* med kort vokal. Skrivemåden *all* i tekst 2 med dobbelt konsonant i slutstilling er usystematisk, jf. i samme tekst *til*, *Spil*, *vel*. For dob-

belt *k* skrev man en overgang *ck* ligesom endnu i svensk, i tekst 2 fx *Lycke*; *ck* kunne også skrives efter *l*, *n* og *r*, eksempelvis i samme tekst *Folck*.

I mange tilfælde har ortografien fastholdt de snævre vokaler *i*, *y* og *u*, skønt man efter udtalen i dag kunne vente *e*, *ø* og *o* (eller *å*) som fx i *ikke*, *Forlystelse* og *kun* i tekst 3.

Den svage vokallyd i endelser blev oprindelig skrevet som *æ*, men senest i 1500-årene som *e*, se fx *gøræ* i tekst 1 og *giøre* i tekst 2. En overgang skrev man dog ofte i foran *s*, i tekst 2 fx *saaledis* og *forandris*.

1575

Thi det gaar io saaledis til, at det er alt it Spil, som altid driffuis vdi denne Verden. Personerne oc Folcket forandris alene. Men ligeruis som Menniskelig natur den er en oc sig selff altid lig paa sin art oc skick, saa ocsaa met all handel oc vandel, Raad, Anslag, Lycke, Modgang, Metgang, hendelse, fald oc fremgang vdi all bestilling. De siunis vel at gaa bort, men de komme dog op igien oc giøre deris Omløb met it nyt oc ferskt Folck, naar som den ene Alder er affdød, oc en anden arffuer Stæden igien.

Tekst 2. Af Anders Sørensen Vedels fortale til oversættelsen af Saxo (1575), blad B2v.

Til gruppe 2

Retskrivningen skelner stadig mellem hj og j og mellem hv og v, skønt h'et i disse forbindelser forsvandt i udtalen allerede omkring 1300 (undtagen i nørrejyske dialekter).

Først i løbet af 1600-årene bliver det skik at skelne mellem på den ene side i og u som vokaltegn og på den anden side j og v (oprindelig w) som konsonanttegn.

Til gruppe 3

Til skrivemåden *gøræ* i tekst 1 svarer i tekst 2 *giøre* og i tekst 3 *gjøre*. Forskellen afspejler en tendens i udtalen som også ramte k og sk foran fortunevokalerne i, e, y, ø og æ, men som kun blev markeret i skriften foran e, ø og æ (ligesom endnu i norsk). Efter at tendensen i udtalen var ophørt, blev skrivemåden i 1889 ført tilbage til det oprindelige.

Til gruppe 4

Tekst 1 skelner nøje mellem t og th; det sidste betegner to lyde som svarer til hvad vi kender på engelsk i ord som *thank* og *with*. I tekst 1 står på denne

måde *takæ* 'tage' i modsætning til *tha* 'da' og *witæ* 'vide' i modsætning til *rithæ* 'ride'. Forrest i et ord faldt th i løbet af middelalderen i almindelighed sammen med t, således at fx *thakkæ* blev til *takke*, jf. i teksten *thry* (intetkønsform) svarende til nutidsdansk *tre*; i stedord og biord faldt th dog sammen med d: til tekstens *thet*, *the*, *tha* svarer nutidsdansk *det*, *de*, *da*. Efter en vokal blev udtalen med »blødt« d bevaret, men skrivemåden th blev ændret til d, jf. i teksten fx *mæth* og *rithæ*, som nu skrives *med* og *ride*. Som tekst 2 viser, skrev man i 1500-årene dog gerne *met*, jf. *Metgang*.

Til gruppe 5

Den »bløde« g-lyd efter vokal blev oprindelig betegnet med gh (tekst 1 har således *mughæ* og *aghæ*), som senest i 1500-årene ændres til g. Men svarende til forandringer i udtalen indførtes i mange ord nye stavemåder, der som hovedregel fordeler sig på ej og øj henholdsvis av og ov i nutidsdansk, som det fremgår af eksemplerne *eje* og *høj* (tillægsord) henholdsvis *have* (navneord)

	1300	1575	1850	1950
1	al, alæn al, allæ sten, stenæ ris, risæt wis, wissæ hus, husæt buk, bukkæn	aal, aalen al, alle steen, stene riis, riset vis, visse huus, huset buck, bucken	Aal, Aalen al, alle Steen, Stene Riis, Riset vis, visse Huus, Huset Buk, Bukken	ål, ålen al, alle sten, stene ris, riset vis, visse hus, huset buk, bukken
2	hiul iul hwar war	hiul jul huor vor	Hjul Jul hvor vor	hjul jul hvor vor
3	genum køræ skæræ	giennem kiøre skiære	gjennem kjøre skjære	gennem køre skære
4	thakkæ thu, thæn, thær wreth, føthæ	tacke du, den, der vred, føde	takke du, den, der vred, føde	takke du, den, der vred, føde
5	dagh, løghn eghæ, høgh haghæ, logh haf, hauæ lof, louæ	dag, løgn eye, høy haffue, low haff, haffue loff, loffue	Dag, Løgn eie, høi Hauge, Lov Hav, have Lov, love	dag, løgn eye, høj have, lov hav, have lov, love
6	skip, skipæt úp, uppæ hat, hatæ hat, hattæ høk, høkæ lek, lekæ stok, stokkæ	skib, skibet op, oppe had, hade hat, hatte høg, høge leeg, lege stock, stocke	Skib, Skibet op, oppe Had, hade Hat, Hatte Høg, Høge Leeg, lege Stok, Stokke	skib, skibet op, oppe had, hade hat, hatte høg, høge leg, lege stok, stokke
7	al, skiliæ ful, fallæ skyld, haldæ hun, wæniæ mun, finnæ hund, bindæ	al, skille fuld, falde skyld, holde hun, vænne mund, finde hund, binde	al, skille fuld, falde Skyld, holde hun, vænne Mund, finde Hund, binde	al, skille fuld, falde skyld, holde hun, vænne mund, finde hund, binde
8	waxæ quinnæ	voxe quinde	voxe Qvinde	vokse kvinde

1850 (1843)

Man vil forbedre Statens Finanser ved Besparelser. Kan der tænkes noget Kjedsommeligere. Istedendfor at forøge Gjælden, vil man afbetale den. Efter hvad jeg kjender til de politiske Forhold, vil det være Danmark let at aabne et Laan paa 15 Millioner. Hvorfor tænker Ingen derpaa. At et Menneske er et Geni og ikke betaler sin Gjæld, det hører man dog af og til, hvorfor skulde en Stat ikke kunne gjøre det Samme, naar der blot er Enighed? Man aabne da et Laan paa 15 Millioner, man anvende det ikke til Afbetaling, men til offentlig Forlystelse. Lader os feire det tusindaarige Rige med Fryd og Gammen. Som der nu overalt staaer Bøsser, hvori man kan lægge Penge, saa skulde der da overalt staae Skaale, hvori der laae Penge. Alt vilde blive gratis; man gik gratis i Theatret, gratis til de offentlige Fruentimmer, man kjørte gratis til Dyrehaugen, man blev begravet gratis, gratis blev der holdt Tale over Een; jeg siger gratis; thi naar man altid har Penge ved Haanden, saa er paa en Maade Alt gratis. Ingen maatte eie fast Eiendom. Kun med mig skulde der gjøres en Undtagelse.

Tekst 3. Af Søren Kierkegaard: Enten-Eller (1843), s. 291.

og *lov* 'retsforskrift' i skemaet. Ved inkonsekvens blev *g* dog opretholdt i en del ord med samme ændrede udtale, fx *regn* og *løgn*. En stavemåde som *Hauge* under 1850 (jf. i tekst 3 *Dyrehaugen*) er en sammenblanding af de to betegnelsesmåder ligesom fx *dejs*, *fejg* og *sejg*, der siden 1955 officielt skrives *dej*, *fej* og *sej*.

Ved den omtalte lydudvikling kunne et oprindeligt *agh* eller *ogh*, der i skriften blev ændret til *av/ov*, komme til at falde sammen med forbindelser af *a/o* plus *v*-lyd, der tidligst blev betegnet med *f* i slutstilling (et levn i nutidsdansk er skrivemåden *af*) og med *u* mellem to vokaler, i 1500-årene ændret til *ff* henholdsvis *ffu* og endelig fra ca. 1700 til *v*. Således er det nutidige *lov* i betydningen 'retsforskrift' et oprindeligt *logh*, i betydningerne 'tilladelse' og 'ros' derimod et oprindeligt *lof*.

Til gruppe 6

Forbindelserne *pp*, *tt*, *kk* er opretholdt gennem hele forløbet (bortset fra varianten *ck* som nævnt under gruppe 1). Men oprindeligt *p*, *t*, *k* efter vokal (som endnu i norsk og svensk; i tekst 1 fx *wapæn*, *brytæ*, *takæ*) er blevet ændret efter udtalen, dog således at tilpasningen i de fleste ord er standset ved *b*, *d*, *g* uanset eventuel videregående forandring som fx i *knibtang* eller *lege*; det sidste falder i udtalen sammen med *leje* (af gammeldansk *leg hæ*, jf. gruppe 5).

Til gruppe 7

Når tekst 1 skelner mellem *ll* i *ællær* og *ld* i *wald* og tilsvarende mellem *n* i *man* og *nd* i *syndær*, beror det på en forskel i udtalen. I løbet af middelalderen blev *d*'et stumt, men i stedet for at kaste det bort i skriften gik man over til omvendt

at skrive ld og nd i en mængde ord hvor et d oprindeligt ikke hørte hjemme.

Til gruppe 8

Brugen af bogstaverne x og q (efter latinsk mønster) blev i 1889 afskaffet i hjemlige ord til fordel for ks og k.

Resultat

Konklusionen må blive at den danske retskrivnings udvikling i høj grad præges af konservatisme eller endog tilbagevenden til ældre regler. I grupperne 1, 2 og 3 svarer stavemåderne i dag på de fleste og vigtigste punkter til de samme principper som man fulgte omkring 1300. I grupperne 4, 6 og 7 er der principiel overensstemmelse med praksis omkring 1575, og gruppe 5 er på linje med normen omkring 1850. Alene gruppe 8 indeholder et par skrivemåder som kun er hundrede år gamle; ændringen af aa til å er som nævnt under gruppe 1 en grafisk forandring, som egentlig ikke vedkommer stavningen.

Allan Karker (f. 1926) er lektor i nordiske sprog ved Aarhus Universitet, medlem af Dansk Sprognævn.

BØGER M.M.

Et dataprogram til sproglig vejledning

Af *Mogens Gradenwitz*

Når man skriver tekster på en PC, kan man bruge systemer med stavkontrol, men man får ingen hjælp til at undgå uegnede ord eller til at forme sætningerne så flydende som muligt. Nu er der imidlertid fremkommet et dataprogram, der er beregnet til at vejlede på disse områder; det hedder *SprogMagisteren* og er udsendt af konsulentfirmaet Bøje Larsen A/S.

Anders And eller cirkulære

PC-brugeren kan altså kode sin tekst ind i SprogMagisteren og få den bedømt, både sætning for sætning og som en helhed. Desværre kan man ikke ændre teksten straks, men må gøre notater og rette i sit manuskript, når man igen kalder det frem i det sædvanlige system. SprogMagisteren sammenligner det indkodede med nogle modeltekster eller »idealer«, der ligger konstant i programmet. Man kan selv vælge, om man vil have sit manuskript bedømt som Anders And-tekst, novelle, avisartikel, salgsbrev, rapport/fagbog, cirkulære eller almindelig tekst, og der er desuden mulighed for, at man kan indtaste supplerende personlige modeltekster.

Mulighederne og begrænsningerne kan antydes ved at teste en konkret tekst som fx Villy Sørensen's korte fabel *De*

enkelte (fra samlingen *De mange og De enkelte*, 1986):

Der var kun ganske enkelte i mængden. Tilsammen var de selv en mængde, men de kom aldrig sammen, de færdedes enkeltvis og vovede i det højeste at nikke i smug til hinanden: de vidste hver for sig at de alligevel var for få.

Havde de for høje tanker om sig selv? De troede at de var ene om at kende hinanden. Men så snart harmonien blev brudt – og det kunne snart ske – blev de grebet af mængden, der altså kendte dem lige så godt som de selv. Og i flok og rad blev de ført til lejre, hvor de omkom i mængde.

SprogMagisteren kan som nævnt kommentere teksten sætning for sætning, eller rettere punktum for punktum, for inddelingen af teksten foretages på dette grundlag. Teksten inddeles altså ganske ligesom ved manuel måling af LIX (forkortelse af 'læsbarhedsindex'), der beskriver teksters kompleksitet eller sværhedsgrad ved summen af 'meningslængden', dvs. punktumernes gennemsnitlige længde i ord, og 'langordsfrekvensen', dvs. procenten af ord på mere end seks bogstaver.

Når en 'sætning' er kaldt frem på skærmen, giver SprogMagisteren oplysning om 1) antal ord, 2) antal 'lange ord' (altså ord på over seks bogstaver) og 3) antal hyppige ord. Hvis sætningen er i orden i programmets »øjne«, får man bedømmelser som *Fint!*, *Flot!* eller *Glæd dig!* (SprogMagisteren råder også

på andre områder over et stort antal ensbetydende, men forskelligt udformede bedømmelser, som programmet skifter imellem ved hjælp af computerens tilfældighedsfunktion). Hvis der er problemer, falder kommentaren i tre dele: 1) *Hvor*, 2) *Hvad* og 3) *Forslag* (se den nederste tredjedel af illustration 1).

STRIX og LIX

Villy Sørensens første sætning (*Der var kun ganske enkelte i mængden*) består af 7 ord, hvoraf 2 er lange og 6 hyppige. Man kan ikke få oplyst, hvilket ord der er det ikke-hyppige. Ordene *kun* og *ganske* er markerede (fremhævede, oplyste) på skærmen, og kommentaren lyder:

Hvor: Det/de fremhævede ord.

Hvad: Vurderende adverbium(-er) (bedømmer).

Forslag: Dette/disse fyldord virker ikke overbevisende. Stryg!

Sætning nummer 2 (*Tilsammen . . . for få*) består af 36 ord, hvoraf 6 lange og 28 hyppige. Kommentaren til den sproglige udformning lyder:

Hvor: Hele sætningen.

Hvad: STRIX. Sætningen er knudret.

Forslag: Sæt nogle punktummer i denne sætning.

Begrebet STRIX (forkortelse af 'strukturindex') forklares i vejledningen til SprogMagisteren som et mål for sprogets indviklethed i sætningsbygningen.

Sætning 3 og 4 (*Havde de for høje tanker om sig selv?* og *De troede at de var ene om at kende hinanden*) bliver

	C:SØRENSEN.SMA	Sætning	5 af	6
--	----------------	---------	------	---

Sætningen

Men så snart harmonien blev brudt - og det kunne snart ske - blev de grebet af mængden, der altså kendte dem lige så godt som de selv.

Antal ord: 28	Antal lange ord: 2	Antal hyppige ord: 22
---------------	--------------------	-----------------------

Problemet

Hvor : Hele sætningen i forbindelse med det/de fremhævede ord.
Hvad : Forvægt i sætningen.
Forslag : Sæt et af de/det markerede ord (et verbum) frem i sætningen.

F1 = Hjælp PgUp, PgDn = Bladre teksten Esc = Stop analysen
Mellemrum = Næste problem Retur = Næste sætning

Illustration 1.

godkendt uden anmærkninger; men sætning 5 (*Men så snart harmonien blev brudt - og det kunne snart ske - blev de grebet af mængden, der altså kendte dem lige så godt som de selv*) giver anledning til hele 2 skærmudskrifter.

Først får man optællingen: 28 ord, 2 lange ord og 22 hyppige ord, efterfulgt af kommentaren

Hvor: Hele sætningen.

Hvad: STRIX. Sætningen er knudret.

Forslag: Sæt nogle punktummer i denne sætning.

Derefter får man et nyt skærbillede (illustration 1). SprogMagisteren markerer nu 5 (af helhedens 6) udsagnsord og »beklager sig« over, at de kommer for sent; der siges at være 'forvægt' (for

mange ord før udsagnsleddet). Det kan nok diskuteres, om *Men så snart harmonien* udgør meget tunge led, men det kan naturligvis være, at SprogMagisteren »tænker på«, at det overordnede udsagnsled *blev grebet* kommer ret sent. Hvis det er tilfældet, er analysen rimelig, men så burde ordene *blev, kunne* og *ske* ikke være markerede.

I sætning 6 (*Og i flok og rad blev de ført til lejre, hvor de omkom i mængde*) markeres ordene *blev* og *omkom*, og forslaget lyder: *Et af de/det oplyste ord (et verbum) bør sættes længere frem.*

Efter bedømmelsen af de enkelte sætninger kommer den statistiske helhedsvurdering frem på skærmen (illustration 2). Hvert enkelt af helhedsvurderingens fire hovedområder findes også i form af søjlediagrammer, hvori den

Samlet analyse af C:SØRENSEN.SMA

Tekst og ord

Sætninger, antal	6
Ord, antal	104
Ord pr. sætning, antal	17.3
Ord > 6 bogstaver, % ord	10.6%
Hyppe ord, % af alle ord	79.8%

LIX: 27.9 MIX: 19.4

Sætning og struktur

Skjulte sætn., antal pr. sætn.	0.0
Bisætninger, antal pr. sætn.	1.8
Forvægt, % af sætninger med	33.3%
Forvægt, gns. størrelse	1.7
Passiv, % af sætninger med	0.0%

STRIX: 7.7

Indhold og stil

Abstraktionsgrad, index	1.8
Informationstæthed, index	10.6
Mødtagerappel, index	19.2
Jeg-du-balance, index	10.0
Positive ord, % alle ord	1.0%
Negative ord, % alle ord	1.0%
Bureaukratiord, % alle ord	0.0%
Slidte ord, % af alle ord	0.0%

Afsender og tekst

Distancemarkører, % af sætn.	0.0%
Engagementsmarkører, % sætn.	0.0%
Kriteriemarkører, % af sætn.	0.0%
Vurderende adverbier, % sætn.	50.0%
Kompositionsmarkører, % sætn.	0.0%

F1=Hjælp PgDn=Bladre Esc=Slut

Illustration 2.

prøvede teksts tal sammenlignes med modeltekstens. Oplysningerne udskrives på printer fx således (hvis man som nævnt har valgt genren novelle som sammenligningsgrundlag):

	Din tekst	Genren
	SØRENSEN.SMA	Novelle
...
LIX	27.9	24.3
...
STRIX	7.7	3.9

Problemer

Det er indlysende, at selv et meget stort dataprogram ikke kan klare alle de problemer, som en sproglig analyse rejser, og den kun moderat store SprogMagister er naturligvis kun et første forsøg på området.

På det helt elementære plan ses det i vort eksempel, at ordtællingen rummer problemer; tankestregerne i sætning 5 regnes således for ord. Derfor kommer teksten til at bestå af 6 'sætninger' og 104 ord, hvoraf 11 lange. Dette giver en LIX på 27,9. Ved en manuel beregning ville tallene være 6, 102 og 11; dette ville give en lidt højere langordfrekvens, men lavere meningslængde; og slutresultatet ville være LIX 27,8. Afvigelsen er altså aldeles marginal (i begge tilfælde karakteriserer LIX-tallet teksten som 'let'). Værre er det, at SprogMagisteren ikke altid deler sætningerne rigtigt, fx giver et forkortelsepunktum sætnings-skel, når det står efter flere bogstaver som fx i *Johs. Jørgensen*.

Hvad sætningsbygningen angår, er det som vist ikke helt klart, om pro-

grammet kan skelne mellem helsætninger (hovedsætninger) og ledsætninger (bisætninger). SprogMagisterens bemærkninger om 'forvægt' kan derfor være problematiske.

De største vanskeligheder ligger dog nok i behandlingen af ordforrådet. I en sætning som *Er det sikkert, at lejligheden snart bliver ledig?* erklæres *sikkert* for en 'kriteriemarkør' ('sandsiger'), et 'fyldord', der ikke virker overbevisende. Denne analyse går tydeligvis på ordets måske almindeligste anvendelse som sætningsbiled, men i den nævnte sætning er det jo et omsagnsled og bærer sin fulde grundbetydning. Over for sådanne nuancer deler SprogMagisteren skæbne med alle de dataprogrammer, der forsøger at skabe 'kunstig intelligens'. Den menneskelige forståelse af omverdenen beror på en så umådelig mængde af forudsætninger, at det umuligt kan kodes restløst.

Forfatterne af SprogMagisteren er meget vel klar over disse problemer, i den skrevne vejledning hedder det således: »Hvis du skriver som f.eks. Hans Scherfig og ironiserer over offentligt bureaukrati, så vil magisteren sikkert sige, at DU skriver bureaukratisk. Ironi og tvetydighed er ikke let at forstå – heller ikke for levende magistre«.

SprogMagisteren er et tankevækkende forsøg på at datamatisere dele af den sproglige vejledning, og programmet kan være til nytte for mange skrivende, hvis de anvender det på en ikke-autoritetstro måde. Pædagogisk kan det både bruges til at gøre opmærksom på problemer i studerendes tekster og til at danne udgangspunkt for mere teoretisk

samtale både om tekstudformning og om de principielle problemer ved data-behandling.

SprogMagisteren. PC-program på diskette + skriftlig vejledning på 106 A5-s. Udarbejdet af Bent Christensen, Dorthe Duncker, Bøje Larsen, Roland Lyngvig, Per Søgaard. 1989. Forhandles af Konsulentfirmaet Bøje Larsen A/S, Korsgårdsvej 28, 2920 Charlottenlund. Pris: 1985 kr. ekskl. moms.

Mogens Gradenwitz (f. 1928) er lektor ved Blaagaard Statsseminarium, medlem af Dansk Sprognævn.

SPØRGSMÅL OG SVAR

Element eller batteri?

Spørgsmål: Min kollega og jeg diskuterer ofte sproglige spørgsmål, og nu er vi kommet i tvivl om der er forskel på et *element* og et *batteri*. Det vil glæde os meget hvis Dansk Sprognævn vil svare på det.

Svar: Ja, der er forskel på et *element* og et *batteri*. I Nudansk Ordbog er der tre betydninger til ordet *element*, hvoraf betydning 2) er den der her kommer på tale: 'apparat til fremstilling af elektricitet ad kemisk vej'. I samme ordbog defineres ordet *batteri* under betydning 2): 'samling af forbundne elektriske elementer'. Heraf fremgår det at *element* er apparatet, *batteri* består af flere elementer.

Denne definition bekræftes ved opslag i fx Gyldendals tobinds leksikon (1982). Her er der i øvrigt også en billedtekst der illustrerer betydningsforskellen: »Serieforbindelse af tre 1,5 volts tør-elementer til et 4,5 volts batteri« (bd. 1, s. 269).

Men det er dog vores indtryk at ordet *batteri* i almensproget nok er det mest almindelige ord for begge, og *batteri* bliver således brugt i stedet for *element*, også de steder hvor *element* fagligt er mere korrekt, fx »Når du alligevel går i byen, gider du så ikke lige købe nogle nye batterier til min clockradio?«.

Et »modernet« hus

Spørgsmål: Vi er i vores klasse blevet uenige om man kan bruge *moderne* på samme måde som *stor*, fx *en stor lejlighed/en moderne lejlighed* : *et stort hus/et modernet hus?*

Svar: Ja, man kan godt bruge ordet *moderne* på samme måde som ordet *stor*, men det kan ikke bøjes på samme måde som ordet *stor*. Begge ord er tillægsord, men ordet *moderne* er et ubøjeligt tillægsord (det står der fx i Retskrivningsordbogen), og det skal altså ikke have *-t* på når det lægger sig til et navneord som er intetkøn. Det hedder derfor

en moderne lejlighed
et moderne hus.

Vi er dog godt klar over at man ikke sjældent kan møde formen *modernet*, især blandt yngre sprogbrugere. Og man kan også støde på en flertals- og bestemthedsbøjning: *modernede*, hvor man bøjer *moderne* som om det var parallelt med *stribet*: *stribet* – *stribede*. Men indtil videre er disse former ukorrekte.

SPROGNÆVNET PÅ SKÆRMEN 1989/90

SPROGNÆVNET PÅ SKÆRMEN 1989/90 er det nyeste bind i serien af skrifter fra Dansk Sprognævn. Det er et hæfte på 40 sider med 160 miniartikler, der kort, klart og kontant behandler forskellige sproglige spørgsmål.

Miniartiklerne er oprindeligt skrevet til Sprognævnets faste sprogrubrik i Danmarks Radios TEKST-TV. I hæftet SPROGNÆVNET PÅ SKÆRMEN 1989/90 er tv-artiklerne fra den netop afsluttede sæson samlet på tryk. Nogle af miniartiklerne er lavet som små opgaver, hvor læseren kan prøve sin viden om det danske sprog. I det nye hæfte kan man bl.a. få svar på disse spørgsmål:

- Er der noget der hedder *en forælder*?
- Hvad har en svensker på når han er i »kostym«?
- Hvorfor skriver man *halvtreds* med *d*, men *tres* uden *d*?
- Hvad er en *snublekyse*?
- Hedder det *nedstirre* eller *nidstirre*?
- Har *briller* og *brillanter* noget med hinanden at gøre?
- Kan »akceptere« accepteres?
- Hvad kommer *hybridnet* af?

SPROGNÆVNET PÅ SKÆRMEN 1989/90 (40 s.) koster 25 kr. inkl. moms og forsendelse. Man kan få hæftet hos Dansk Sprognævn, lettest ved at indbetale 25 kr. på Dansk Sprognævns postgirokonto 6 10 17 20. – Det første hæfte med sprogsider, *Sprognævnet på skærmen 1988/89*, fås endnu. Bestil det hos Sprognævnet (40 s., 25 kr.).

Følg også med i Sprognævnets rubrik på den rigtige fjernsynsskærm. Seere med tekst-tv på deres modtager kan hver uge se nye miniartikler fra Sprognævnet på side 696 i Danmarks Radios TEKST-TV.

Dansk Sprognævn
Njalsgade 80, 2300 København S
Telefon 31 54 22 11

Adresse og telefoner

Dansk Sprognævn
Njalsgade 80
2300 København S

Telefax
31 54 03 60

Postgiro
6 10 17 20

Abonnement mv.
31 54 22 11 (Københavns
Universitets omstillingsbord)

Oplysning
31 54 60 11 (direkte ledning,
mandag-fredag 10-14)

Nyt fra Sprognævnet udgives af Dansk Sprognævn. Det udkommer 4 gange om året og koster 45 kr. (inkl. moms og forsendelse) for en årgang. Man kan tegne abonnement ved at indbetale 45 kr. på Sprognævnets postgirokonto 6 10 17 20.

Artikler med navn står for den enkelte forfatters regning. Usignede artikler giver udtryk for Sprognævnets mening.

Eftertryk er tilladt når kilden angives.

Nyt fra Sprognævnet

1990/2 · juni

Dus eller Des med seerne	1
De historiske principper i dansk retskrivning	4
Et dataprogram til sproglig vej- ledning	9
Spørgsmål og svar	14

Næste nummer udkommer i september 1990.

ISSN: 0550-7332

Tryk: Bianco Luno A/S, København